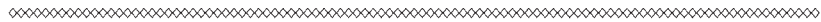

ВІД ІСТОРИЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ ДО ГЕОІСТОРІЇ: ПАРАДИГМИ ЗБЛИЖЕННЯ

Історична географія від часу свого виникнення в середині XVII ст. існувала у своєрідному просторі «між» – на порубіжжі природничого й антропоцентричного знання. На стику історії й географії формувалася специфічна сфера дослідження просторових явищ у динаміці їхнього розвитку, при цьому людина, її дії й мотивації представлялися здебільшого як залежні від структури ландшафтів і примх природи. Географічний детермінізм упродовж століть лишався модним пояснювальним модусом, справивши помітний вплив на формування позитивістської філософії історії. Але водночас міцніло усвідомлення того, що сам предмет історичної географії в баченні географів і істориків має відмінні обриси. Власне, і в межах географії предметне поле історичних студій прямо залежало від певної спеціалізації й вироблених фахівцями основних концептуальних настанов. Фізико-географи тяжіли до бачення історичної географії як одного з розділів палеографії, зосередженої на вивченні процесів антропогенезу на стадії появи людини й людського суспільства. Гуманітарна географія, що сформувалася пізніше, намагалася фокусувати увагу на «часових зрізах», виводячи з особливостей географічної структури напрями еволюції просторових структур на різних ієрархічних рівнях.

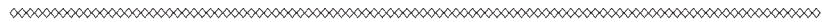
Як і будь-яка інша сфера соціогуманітарного знання, історична географія пройшла у своєму розвитку класичний, некласичний і постнекласичний етапи. Перший, зазвичай, пов'язують з іменем французького географа Е. Реклю – започаткована ним країнознавча серія «Земля і люди» поставила на науковий ґрунт географію людини в тісному зв'язку з впливом на неї природного

оточення¹. 19 томів серії позначили контури всесвітньої історії в її країнознавчому та краєзнавчому вимірах. Підкріплений пізнішими дослідженнями П. Відаля де ла Блаша та А. Деманжона, цей підхід послідовно утверджував принцип посибілізму як методологічну основу тогочасної історичної географії та суміжних сфер наукового знання.

Заслуга переведення історичної географії на рейки некласичних підходів належить історикам. Погляд на історичну географію як на допоміжну царину історичних знань виявився значною мірою зруйнованим школою «Анналіс», насамперед Ф. Броделем. Ланцюг спрощених уявлень про історичну географію як засіб локалізації пунктів, згадуваних в історичних джерелах, був відкинутий після того, як на прикладі дослідження Середземномор'я локальний простір вдалося осмислити як нескінченну зміну культур та епох. Ф. Броделем започаткована нова концепція історичного часу, ґрунтована на усвідомленні різночасовості цивілізаційного розвитку, обумовленої факторами ментальності й ідентичності. Використовуючи поняття «тривалості» (*durée*), учений розмірковував про шляхи еволюції людських спільнот з їхньою якісною неоднорідністю та багатомірністю соціального часу.

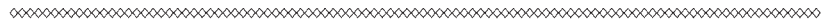
Основну заслугу «анналістів» слід бачити в тому, що марксистським класовим схемам вони зуміли протиставити ідею глобальності, в якій менталітету відводилася роль визначального чинника, який формує «колективний зміст свідомості». Ідучи цим шляхом, історики-новатори приходили до усвідомлення: плин історії повільний і втаємничений від очей не лише сучасників, але й нащадків, тут немає очевидних «межових стовпів». А зміст її становить еволюція людини в її постійному діалозі з природою й сусідами, в її дорослішанні на основі засвоєння нових етичних норм, способів самоорганізації, культурних навичок, в осягненні нею викликів та загроз і набутті прийомів протистояння їм. Таку історію важче простежувати за джерелами, але тут на допомогу приходить залучення можливостей міждисциплінарності – історик має сміливо виходити в проблемні поля суміжних дисциплін – соціології, культурології, географії, політології, лінгвістики тощо.

Ф. Броделя не дарма вважають на Заході «метром регіоналістики» – саме його підходи, базовані на розгляді історичної географії господарства та дослідженні історичних типів природокористування, проклали шлях до визначення типів історичних регіонів. Самі ж поняття історичних та географічних регіонів ще на початку ХХ ст. були розведені Ж. Брюном², який, проте, наразився на жорстку критику з боку школи культур-географів, яку на той час представляли переважно німецькі вчені-ландшафтознавці. У баченні О. Шлютера саме перетворення природного ландшафту (*Urlandschaft*) в окультурений людиною (*Kulturlandschaft*) змінило картину Центральної Європи в часи великого переселення народів в середині I тисячоліття, чималою мірою вплинувши на руйнування античного світопорядку й становлення ранньофеодальних відносин. Надалі започаткований німецькими географами рух у напрямі зближення з історичною наукою вилився в появі у ФРН міждисциплінарного напрямку «культурно-ландшафтної історії»³.

В Російській імперії і в СРСР історична географія відшукувала свою нішу в просторі дослідження колонізаційних процесів. Етапними тут можна вважати праці варшав'янина М. Барсова⁴, що, на жаль, лишилися недооціненими, а також класичні праці М. Любавського⁵. В Україні історико-географічні підходи найбільш рельєфно проступають у серії «обласних монографій», що вийшли з-під пера учнів В. Антоновича. «Між сими дванадцятьма монографіями, – писав М. Грушевський, – були, розуміється, і сильні, і слабші, але історико-географічна частина в них дуже часто становить найсильнішу сторону і зроблена з найбільшим накладом». Він же зазначав, що започаткований варшавським професором М. Барсовим хоро- і топографічний метод дослідження колонізаційних процесів дістав у цих монографіях гідне продовження⁶.

Регіоналістика, особливо в її історичному відгалуженні, і справді виявилася тим дослідним полем, на якому історико-географічний синтез набув нової якості – дослідження життєдіяльності регіональних спільнот стало комплексним, динамічним, систематичним, чому немалою мірою сприяв вихід регіоналістики у сферу соціології, культурології, демографії тощо. На постнекласичному етапі розвитку історичної географії теорії географічного

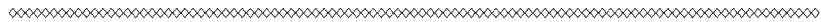

детермінізму виразно поступилися місцем спочатку геопосибілізмові (із вміщенням цивілізації в конкретний географічний простір), а потім і геоспаціалізмові (з розширенням дискурсивного поля від просторовості до співпросторовості й фокусуванням уваги на онтологічній динаміці просторових образів). У баченні російського географа Д. Замятіна під геоспаціалізмом розуміється ідеологічний, цивілізаційний, культурний перехід до просторових форм відтворення основних видів людської діяльності⁷.

Новітні, геокультурні у своїй основі підходи, трансформовані до сучасного контексту геополітики та геоекономіки, створюють основу для формування нового образу регіонів, аналізу їхнього ресурсного потенціалу, територіальної структури з врахуванням географічних, мовних, культурних, релігійних особливостей та специфічної регіональної ідентичності. Якщо для геоекономіки основоположними є поняття ринків, товарних потоків, то в рамках геокультури особливої ваги набувають поняття культурних ландшафтів, мереж, антропоструктур, переміщень населення.

На пострадянському терені новітні підходи до взаємодії природи й суспільства поступово звільняються від притаманної радянській системі світосприймання однолінійності й стимулюють відхід від радянської моделі делокалізації простору. Регіони лишаються «уявленими спільнотами» (термін Б. Андерсона), але регіональна ідентичність стає цінністю, яка вже піддається оціночним, здебільшого соціологічним, вимірам. Стає можливим створення культурно-ментальних моделей дослідження простору, простеження впливу різних стресів на зміну поведінкових стереотипів і формування нових способів адаптації. В Україні досліджуються, зокрема, вплив екологічних стресів на процеси розселення, реконструюються механізми й закономірності антропогенізації притаманних певній епосі ландшафтів. Простежується роль культури в процесах внутрішнього «ущільнення» регіонального простору.

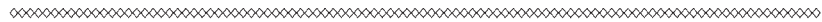
Історична регіоналістика визнає найбільш прийнятною для своїх досліджень ту сферу просторової аналітики, яка досліджує територію в розрізі діалектики «частина-ціле», у площині центр-периферійних відносин. Природно, що її дослідницьке поле, як правило, вміщується в рамки регіонознавства як частини країнознавства.

Добре це чи погано? Гадаємо, що резерви розширення предметного простору історичної регіоналістики лежать поза межами країнознавства, причому як у площині вироблення загальної теорії районування, так і в напрямі осмислення в найширшому контексті історії регіоналізації (розселення, міграцій, колонізації тощо). У фокусі дослідження можуть перебувати й чергування хвиль централізації й децентралізації, і зміна конфігурації кордонів, і адміністративно-територіальні переділи.

У системі географічних наук, насамперед її західної традиції, вже дедалі впевненіше усталюється практика розрізнення понять «історична географія» та «геоісторія». Перше включають у предметний простір географічних наук, друге – переважно історичних. Геоісторію розглядають в одному ряду з історичною геополітикою, а також з геоеконімікою, яка останнім часом розвивається досить активно. Утім, грань між історичною географією та геоісторією здебільшого розглядають як умовну й розмиту. Як вважає В. Стрелецький, «у багатьох випадках розділити історичний і географічний дискурс у працях західних дослідників практично неможливо. Границя між цими дисциплінами «прозора» і не заважає вченим – географам і історикам, *що освоїли методологію регіонального аналізу*, – ефективно проводити комплексні й «стикові» дослідження»⁸.

Актуалізація проблем простору, територій, локальних ідентичностей на рубежі тисячоліть відбулася під безпосереднім тиском «ментальної картографії» – образне мислення, яке дістало належне когнітивне пояснення, продемонструвало наявність власної синергії з потужним соціокультурним ефектом. Уявлені світи з притаманними їм правилами, нормами, дискурсивними зразками поставили поняття *співпросторовості* в один ряд із поняттям *сучасності*, незмірно розширивши простір міжцивілізаційного діалогу. У викладі щойно згаданого Д. Замятіна проблематика геопростору й геопросторового уявлення змушує, зобов'язує представляти цивілізації ключовими образами, «чия символіка, семіотика, феноменологія може достатньо серйозною мірою спиратися на онтологічно витлумачений цивілізаційний статус місця, території, ландшафту». «По суті справи, у контексті процесів глобалізації/глокалізації/регіоналізації, хоч як би до них ставитися –

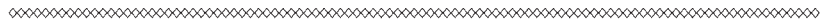
країна, регіон, територія можуть існувати і дуже часто фактично уже існують у різноманітних комунікативних і комунікаційних полях як потужні чи слабкі, складні чи прості, широкі чи спеціалізовані віртуальні образи, від просування, розвитку, формування яких безпосередньо залежить політика, економіка, соціальні відносини, культурні репрезентації країни чи території»⁹.

Звідси висновок Д. Замятіна про тотальну географізацію земного обширу й можливість ментального картографування будь-якої речі, події, навіть думки. Просторовість у його баченні більш придатна для порівнянь, ніж темпоральність; лише в категоріях співпросторовості можна порівнювати, приміром, західну й ісламську цивілізацію. Як методологічний ключ чи ідеологію для таких порівнянь він і пропонує термін «геоспаціалізм».

Природно, що в такому контексті зазнали корекції всі пізнавальні стратегії, побудовані на перевагах ідей централізаторства, і, насамперед, традиційні моделі центр-периферійних відносин і модернізації. Нового змісту набули поняття інакшості, гібридності, суб'єктивності. Історичні контакти переосмислювалися в ключі відходу від акцентування особистості й відмінностей і наголошування на важливості культурних та інших обмінів.

Саме поняття «цивілізація», міцно пов'язане з апологетикою цивілізаторської місії Заходу, зазнало значної трансформації. Тепер воно вже не пов'язувалося однозначно з уявленням про вищість європейських культур над азійськими, а термін «нецивілізований» (*uncivilized*) не ототожнювався з дикістю й варварством. Поняття «периферія» втрачало сумнівний маргінальний відтінок відповідно до того, як з'ясувалася здатність периферій ставати центрами.

У контексті постколоніальних дискурсів надзвичайно важливо переглянути всі звичні моделі центру-периферії, включення-виключення, лімінальності, структур іншування та репрезентування відмінностей, щоб бачити і спільні прикмети в «другому» й «третьому» світах, і істотні відмінності в практиках їхньої модернізації та акумулювання опозиційної енергії. Власне, на це й спрямовані новітні модифікації теорії регіоналізму, які роблять акцент не стільки на небезпеках, створюваних наявними економічними,

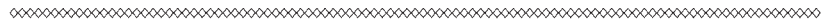

культурними, лінгвістичними відмінностями, скільки на обґрунтуванні переваг, створюваних цим самим розмаїттям.

Оновлений регіональний ракурс наукового пізнання дає змогу побачити регіон як цілісну систему типів господарських зв'язків, комунікацій, фінансових потоків, оцінити його роль у трансляції цінностей світової й національної культур, зрозуміти його історично сформовану унікальність і водночас його місце в економічному, політичному, культурному просторі країни. Загальною тенденцією сучасного розуміння регіоналізму є відхід від погляду на регіон як тільки на населений фізичний і політичний простір. Регіон осмислюється насамперед як певна соціокультурна спільнота з історично сформованими механізмами відтворення, самопізнання й самовираження. Дедалі більше стає аксіомою, що таке осмислення можливе лише на основі занурення в специфічну ауру регіональних типів світовідчуття й світорозуміння, регіональних настроїв і уподобань, що змінювалися впродовж віків. Першорядної ваги при цьому набуває аналіз у діахронному вимірі співвідношення регіональних, національних і загальносвітових інтересів і цінностей, проблем регіоналізації суспільної свідомості, індикаторів регіональних стилів поведінки.

За таких умов географія посилено трансформується, вправно долаючи межі природничого в своїй основі знання. Сучасна гуманітарна географія – це своєрідний виклик традиційним інтерпретаціям простору, міждисциплінарна наукова сфера зі зміщенням акцентів у бік дослідження процесів формування й розвитку ментальних конструктів. Її складова – образна (імажинальна) географія – у своїй прикладній частині є відповіддю на потреби, пов'язані з маркетингом територій, розробкою відповідних іміджів у рекламі, туристичному бізнесі, інвестиційній діяльності. А сучасну філософську базу для нових підходів створює метагеографія, яка за своєю суттю є філософією простору і досліджує можливості, способи й дискурси географічного мислення й образного моделювання.

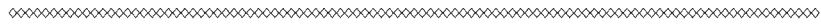
Саме тепер, коли збройне протистояння на Сході України виявило безліч факторів нестабільності, пов'язаних із регіональною строкатістю й невправними діями еліт, з'явилася можливість проаналізувати історичні витоки ризиків і загроз, простежити вплив

політики й культурно-історичного середовища на самопочуття людей і поведінкові реакції. Адже нинішня цивілізація – це своєрідне «велике село», де все взаємопов'язане й взаємозалежне. Кордони в цій системі виступають у ролі запобіжників поширення небезпечних явищ – тероризму, наркотрафіку, інфекцій тощо. І якщо вони часто не в змозі задовільно виконувати свої бар'єрні функції, то причини цього слід шукати не лише в їхньому незадовільному облаштуванні, але й у допущених у минулому прорахунках політиків або й свідомому провокуванні конфліктів в інтересах певних політичних сил. Кордони – це майже завжди «шрами історії», які мають здатність нагадувати про себе, незважаючи на плин часу. Мінімізація пов'язаних із ними ризиків залежить від того, наскільки оптимальною для даних умов є обрання чи іншою державою стратегія розвитку, з одного боку, і стратегія безпеки, з іншого.

Оптимістичні очікування, пов'язані з розрахунками на зменшення ролі бар'єрних функцій кордонів на користь контактних, справджується далеко не скрізь і не завжди. Радше мова має йти, зокрема, і у контексті українсько-російських відносин, про вироблення конкретною країною системи власних «культурних інтеграторів», здатних протистояти проявам агресії, сепаратизму, тероризму тощо. Звідси підвищений інтерес до нової «філософії кордону» – з переглядом самих основ концепції центр-периферійних відносин, дискусіями на теми «десуверенізація» чи «постсуверенізація», підвищеним інтересом до проблем соціокультурної гравітації. Повсюдно приходить усвідомлення того, що не так важливо облаштувати кордон за сучасними стандартами, як виробити оптимальні підходи до методологічного обґрунтування проблеми кордонності й нової онтології соціальності. Остання в баченні філософів має бути «не стільки картиною, скільки компасом»¹⁰.

Те, що за сучасних умов проблеми простору прямо пов'язуються з проблемами безпеки, впливає з істотного урізноманітнення засобів просторової експансії. Фізичні засоби захисту територій нині в баченні географів доповнюються метафізичними. Це і особливі стратегії комунікації, і ментальні стратегії, спрямовані на відокремлення образу простору від образу небезпеки. Метагеографічний

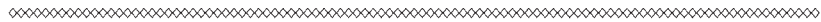

феномен у таких трактуваннях сприймається як своєрідна «голографія місця» – з небаченим донині його уявним розширенням, з одного боку, і переосмисленням феномена локалізму, з іншого. «Простір немовби густішає, ущільнюється, стає більш анізотропним і, з зовнішнього погляду, більш структурним». Такий простір сприймається як більш наближений до людини, «одомашнений». Але водночас він стає вразливішим із погляду безпеки.

Ключова проблема онтології просторовості в баченні фахівців із гуманітарної географії полягає в ментальному й когнітивному розриві між сприйняттям і відображенням. «Перехід через кордони відбувається постійно, і тому нормальне життя полягає в безперервному «відтворенні» перехідних станів, подій та екзистенцій. Кожне відчуття наростання небезпеки супроводиться посиленням тривожності й, отже, постійно повторюваними вимогами посилення рівня безпеки. У рамках геоніки безпеки досліджуються просторові уявлення, насамперед ті, які роблять потенційно небезпечними пограничні ідентичності. Практично будь-який конфлікт розгортається відразу в кількох просторах, і основна проблема якраз і полягає в їхньому суміщенні»¹¹.

Історичні й географічні підходи в предметному полі історичної географії зближуються (інколи до цілковитого синтезу) насамперед у таких напрямках. Перший – фронтальне переосмислення феномена регіональності як такого. У процесі теоретизації географічного й історичного знання тезаурус регіоналістики зазнає помітних змін. Західні дослідники явищ регіоналізму ввели в обіг поняття *регіональність* (*regionness*) на означення здатності місцевих еліт артикулювати інтереси тієї чи іншої регіональної спільноти. Розрізняють три стадії цього процесу – пре-регіональна (потенційний регіон створює соціальні та географічні передумови виокремлення); стадія регіоналізації (створюються формальні й неформальні канали взаємодії); стадія легалізації й формалізації відповідних структур і формування регіональної ідентичності. Остання досить довго може бути нестабільною, а її консолідуючий потенціал – невисоким.

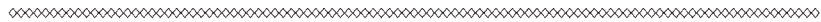
У політичній географії утвердилися водночас і більш широкі трактування регіональності – як територіального виміру інтеграції, який охоплює всю багатогранність форм співробітництва на

субнаціональному рівні. У такому баченні регіональність орієнтована на мережі, потоки, проникні кордони. Множинність (структур і рівнів управління, ідентичностей, політичних акторів) виступає як головна риса регіональності.

Другий напрям пов'язаний із утвердженням нового кута зору на феномен номадизму, який руйнує усталені стереотипи взаємовідносин «осілих» і «кочових» людських спільнот. Прикметно, що цей процес почався – під виразним впливом постколоніалізму – майже одночасно і на європейському, і на американському, і на азійському континентах. Спільними зусиллями істориків, філософів, географів переконливо доведено, що стійка культурна ідіома, яка ототожнює номадизм виключно з архаїкою, варварством, примітивізмом смаків і устремлінь, являє собою ідеологічний конструкт, призначенням якого було обґрунтування «цивілізаційної місії» колоніалізму. Нині світ кочівництва прийнято розглядати під іншим кутом зору, з акцентом на специфічності особливих скотарських цивілізацій – зі своїм відносно автономним, багато в чому специфічним способом ведення господарства, з власними соціокультурними цінностями й звичаями. Номади створили особливі, засновані на близькості до природи, засоби соціальної адаптації, свої моделі контактів із сусідами, специфічні зразки поведінкових реакцій і моральних норм. Кочівницький спосіб життя був немислимий без розвинутої інтуїції, аскетичного самообмеження в потребах, фізичної витривалості, особливого самовладання. Новітній соціальний портрет феномена номадизму, який будується на відмові від застарілих, європоцентристських парадигм зіткнення цивілізацій із варварством, є значною мірою психологічним, базованим на уважному дослідженні місцевих культурно-історичних традицій.

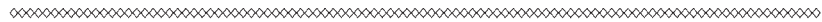
Якщо говорити конкретно про специфічність вітчизняного варіанта номадизму, не можна скидати з рахунку також відмінності між номадичними ареалами та їхніми маргінальними зонами. Кримське ханство по відношенню до Золотої Орди було саме такою маргінальною зоною – з власними містами, високим рівнем ремесел, іригаційного мистецтва, своєрідної архітектури. Очевидно, що автоматичне віднесення запорозького козацтва до

осілої, а кримських татар – до кочової культури хибує на спрощення, і це вагомий аргумент на користь порівняльного аналізу відповідних культур саме в «кордонному» контексті. Безліч запозичень у мові, топоніміці, звичаєвій культурі свідчать про те, що умовний кордон між Запорозжжям і Кримським ханством був не лише зоною постійних конфліктів, але й простором найрізноманітніших контактів. Загалом же осмислення на новому теоретико-методологічному рівні потребує вся система відносин на порубіжжях. Особливо це стосується ранньої історії відносин між правителями Криму та Великого князівства Литовського, Великої Орди, Московії, Османської імперії, Молдавії, генуезьких колоній тощо.

Говорячи про третій напрям, варто наголосити на підвищеному інтересі географів і істориків до вивчення нематеріальних феноменів, насамперед територіальної ідентичності. Накладаючись на реалії політичного життя, моделі, що дають уявлення про внутрішню територіальну організацію, створюють, за Р. Туровським, інтегральні культурно-політичні системи. На основі хорологічного методу виникає нове бачення політичного ландшафту – просторово-організованої системи, що включає в себе феномени політичного життя й соціоприродні чинники й характеризується територіальністю (протяжністю, площею). Розглядати політичний ландшафт лише в його візуальній формі малопродуктивно – для його аналізу необхідно враховувати особливості місцевої політичної культури, що склалися історично, як і специфіку сучасного політичного процесу. Відмінність між регіонами, що виявляється у світоглядних орієнтаціях і ціннісних пріоритетах, дає підставу для розгляду поряд із національними політичними культурами також регіональних¹².

Те, що протягом майже всієї історії розвитку українського етносу Захід і Схід України існували ізольовано, входили до різних держав, орієнтувалися на різні культурні цінності й життєві стандарти, створило відмінні типи соціонормативної та політичної культури. Ця різниця не згладжується – не в останню чергу завдяки тому, що нинішні регіональні еліти саме свою культурно-історичну матрицю вважають єдиною прийнятною для всіх регіонів країни. З цієї реальності випливає необхідність досліджувати процеси формування відповідних просторових середовищ в історичній

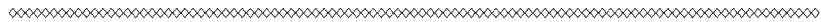

ретроспективі, простежувати як вертикальні, так і горизонтальні міжрегіональні зв'язки, вивчати феномен колективної історичної пам'яті, який в Україні є «двосегментним» – одні регіони віддають перевагу прозахідній, інші – проросійській орієнтації¹³.

Соціологи ввели поняття «регіональна субкультура» – на означення специфічної конфігурації цінностей, уявлень, традицій, соціокультурних практик, притаманних мешканцям певного регіону. Використання поняття «субкультура» дає змогу вибудовувати концепт регіональної ідентичності, базуючись саме на культурних механізмах утворення «уявлених спільнот». При цьому наголос робиться не стільки на аналізі ціннісних орієнтацій і преференцій, скільки на «реалізації їх у практиках, котрі часто можуть бути неусвідомлюваними, нерациональними, а здійснюватися на засадах традиції, звички, конвенцій. Беруться до уваги не лише сутнісні характеристики відповідних ментальностей, але й ситуативні чинники політичної боротьби за владу і статус»¹⁴.

І нарешті, четвертий напрям – це доволі виразна переорієнтація і істориків, і географів на принцип полімасштабності у відображенні особливостей регіональних культур. На думку російських географів, перенесення фокуса географічних досліджень на проблеми простору є початком формування *нової дослідницької парадигми*. Адекватно сформулювавши проблему простору, вважають вони, географія стала в пригоді цілому сімейству суміжних наук. Зокрема, саме в предметному полі регіоналістики вона зробила помітний крок назустріч історичній науці. Поняття хронотопу органічно включає і просторові, і часові параметри людського буття. Специфічність культурної географії в тому й полягає, що вона не може існувати без заглиблення в минуле.

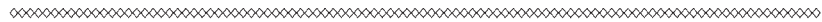
Постнекласичні моделі світоустрою заперечують можливість довготривалої дії своєрідного уніполю – глобального центру сили. Рівень хаотизації, спричинений не в останню чергу явищами «детериторіалізації» капіталу й зміщення фокуса центр-периферійних відносин, зростає, руйнуючи уявлення про системність як таку. Фахівці констатують множинність зв'язків «зверх кордонів» (М. Хардт, А. Негрі), організаційну конгломеративність (М. Чешков), «керований хаос» укупі з формуванням «нестационарної системи світових

зв'язків» (А. Неклесса). Системний підхід як методологічний принцип хоч і не відкидається, але істотно трансформується в напрямі від лінійно-прогресистських моделей до моделей нелінійних динамічних систем.

Паралельні дослідження тих складових, з яких виросла система сучасної історичної географії, демонструють чималі евристичні можливості, оскільки вадою «державознавчих» та «обласницьких» підходів був брак системності, а недоліком «регіональної науки» – брак історизму. Аналіз взаємодії історичної регіоналістики із суміжними галузями наукового знання – історичною та соціально-економічною географією, краєзнавством, урбаністикою, новою локальною історією, пам'яткознавством тощо – приводить до висновку про майже необмежені можливості прирощення наукового знання на основі міждисциплінарності. Проте в цьому руслі є й свої «підводні камені» – брак єдиної наукової мови, розбіжність у трактуванні багатьох понять. Надаючи особливої уваги аналізу термінологічного інструментарію історичної регіоналістики, автор намагається відшукувати в підходах представників різних наукових дисциплін те, що їх здатне об'єднати. Ступінь взаємної конвертованості, синфазності розвитку теоретико-методологічного апарату суміжних дисциплін, досягнення когерентності (взаємоузгодженості) параметрів визначатиме темпи укорінення історичної регіоналістики в міждисциплінарному науковому просторі.

Поки що на заваді серйозному дослідженню регіональної специфіки стоїть розмитість і неусталеність терміна «регіон» та похідних від нього (регіоналізм, регіоналізація, регіональна історіографія тощо). Утім, обнадіює те, що при всій умовності й нестабільності регіонального поділу в ньому відбивається усталений погляд на регіон як динамічну соціоекосистему, триєдність природного, історично сформованого та сучасного соціального середовища, що має свій природно-ресурсний потенціал, власну національно-культурну ауру, специфічну самосвідомість. Образність і метафоричність мови регіоналізму, в якій з'явилися поняття «вузлова точка», «острів інновацій», «регіон регіонів» тощо, хоча й дещо ускладнює наукову ідентифікацію, відкриває широкий простір для інтелектуальних дебатів і, отже, стимулює науковий пошук.

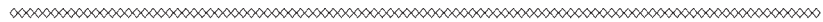

Методологія аналізу в історичних науках передбачає структурування проблем дослідження, аналіз змісту категорій і понять, відбір принципів і критеріїв інтерпретації фактів. Методологія розглядається як внутрішньо диференційована й спеціалізована галузь знання, яка досліджує механізми його організації, логіку розвитку думки, структуру наукової мови.

Доволі довго методологічні принципи дослідження регіональності базувалися на геополітичних (із пріоритетами сили чи безпеки) та гео економічних (базованих на параметрах розвитку) підходах. Відповідно до того, як на перший план у взаємодії регіонів виходили принципи обміну, престижу, культурних впливів, пріоритети відчутно змістилися у сферу геокультури. Адже в кінцевому підсумку від рівня культури залежить вибір соціумом того чи іншого варіанта суспільної організації, що надалі, якщо застосовувати запропоновану зарубіжними економістами категорію *path dependence* («залежність від раніше пройденого шляху»), визначає алгоритм його розвитку.

Геокультурні підходи відрізняються від історико-генетичних насамперед схильністю до діакронії. Якщо історична наука тяжіє до вертикальних історичних зрізів (за періодами) і генетичних схем, то історична географія й культурологія виходять із необхідності пов'язати історичні зрізи й визначити загальні тенденції розвитку певного просторового об'єкта – його походження, послідовність і стадіальність змін, інерційність еволюційних процесів. Особливий інтерес виявляється при цьому до історії освоєння території, специфіки природокористування, комунікацій, топоніміки, формування регіональної свідомості.

Індивідуалізуючий геокультурний підхід передбачає комплексне дослідження окремо взятої території як історично сформованої спільноти, соціокультурної цілісності, що має власний, притаманний лише їй темпоритм розвитку. Водночас увага фокусується на його місці в системі центр-периферійних відносин, особливостях регіонального політичного процесу й специфічних рисах локальної ідентичності. Регіональна діагностика здійснюється як у формі моніторингу суспільних настроїв, так і за допомогою зосередження уваги на окремих *case-studies* в історичній ретроспективі й у сучас-

них умовах. Аналізується місцевий «пантеон героїв», особливості історичних традицій та регіонального міфотворення, відповідна символіка. Предметом постійної дослідницької уваги є стереотипізація образів Іншого у суспільній свідомості – як віддзеркалення особливостей світосприймання та соціонормативної й політичної культури, або ж як інструмент маніпулювання свідомістю.

Осучаснена регіоналістика здатна виступати, отже, не лише як інструмент осмислення регіонального поділу праці та як засіб моделювання оптимального для кожної країни (і для міждержавних союзів) регіонального устрою, але й як «теорія середнього рівня» для дослідження процесів, що в різні часи відбувалися й відбуваються нині на рівнях, нижчих за глобальні й національні. Для нашої країни її значення незаперечне. Завдання формування загальноєвропейського регіонального простору, в який прагне ввійти й Україна, ставлять особливо високі вимоги щодо вироблення універсальної теорії регіоналістики та її модифікованих із врахуванням місцевих особливостей варіантів. А майбутня адміністративно-територіальна реформа диктує необхідність якнайуважливішого вивчення не лише реалій сучасного регіонального поділу праці, але й історичного підґрунтя регіоналізації.

¹ Реклю Э. Земля и люди. Всемирная география. – СПб., 1898–1906. – Т. 1–19.

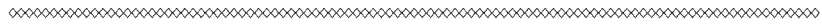
² Bruhnes J. La geographie humaine. – Paris, 1910.

³ Докладніше див.: Стрелецкий В. Регионалистика и историческая география: область взаимных интересов и перспективы взаимодействия // Регіональна історія України. – К., 2013. – Вип. 7. – С. 60–62.

⁴ Барсов Н.П. Очерки русской исторической географии. География Начальной летописи. – Варшава, 1873.

⁵ Любавский М.К. Историческая география России в связи с колонизацией. – М., 1909; 2-е изд. – СПб., 2000. Основна робота вченого «Обзор истории русской колонизации с древнейших времен и до XX века» побачила світ лише через 60 років після його смерті.

⁶ Грушевський М. Історія України-Руси. – К., 1996. – Т. 1. – С. 550. Ішлося про працю: Барсов Н. Очерки русской исторической географии. – СПб., 1885.

⁷ *Замятин Д.* Геоспациализм. Онтологическая динамика пространственных образов. Статья 2 // *Общественные науки и современность.* – 2011. – № 6. – С. 165–173.

⁸ *Стрелецкий В.* Указ. соч. – С. 69.

⁹ *Замятин Д.* Геоспациализм и сопостранственность: методологические основания формирования территориальных идентичностей // *Ейдос.* – К., 2011/2012. – Вип. 6. – С. 489–508.

¹⁰ *Кемеров В.Е.* Ключи к современности – в сдвигах в методологии // *Вопросы философии.* – 2014. – № 2. – С. 7.

¹¹ *Замятин Д.Н.* Пространство и (без)опасность: онтологические модели воображения // *Полис.* – 2013. – № 3. – С. 137–148.

¹² Докладніше див.: *Верменич Я.* Локальна історія як науковий напрям: традиції й інновації. – К., 2012. – С. 194–196; *Нагорна Л.* Регіональна ідентичність: український контекст. – К., 2008. – С. 106–119.

¹³ *Вербиленко Г.* Історична географія та її місце у вивченні регіональної історії України // *Регіональна історія України.* – К., 2013. – Вип. 7. – С. 71–82.

¹⁴ *Субкультурна варіативність українського соціуму.* – К., 2010.